

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.27>

Олексій КАРАМАНОВ

Львівський національний університет імені Івана Франка

Музей у просторі часу та ідеології: можливості множинних інтерпретацій соціальних дискурсів

Ключові слова: історія, музей, культурні практики, інтерпретація, соціальний дискурс, музейний простір, музейна комунікація.

В умовах сьогодення усе більше музеїв зосереджує увагу на реалізації своєї освітньої функції. Зазначена функція має виключну роль та значення, коли мова йде про ідеологію. Саме тому музейний контекст часто стає підставою для зустрічі офіційної та неформальної версій історії, яка висвітлюється на музейній експозиції; індивідуального та колективного досвіду (пам'яті), а також різних відчуттів та емоцій.

Власне в музеї історія і пам'ять зустрічаються у такий спосіб, що залишають людині потужний емоційний досвід, якому може бути притаманний позитивний, багатонадійний, або, навпаки, негативний, травматичний характер. У більшості випадків ці речі безпосередньо залежать від ідеологічної доктрини держави, яка або поважає усіх своїх громадян, або розглядає їх «маленькими гвинтиками» великого репресивного механізму.

На жаль, сьогодні ми переживасмо чимало деструктивних процесів, спрямованих на дестабілізацію соціально-економічної та політичної ситуації в Україні. Спекуляції та маніпуляції діячів від політики досягли такого колосального рівня, коли замість єдності ми бачимо розбрат, замість порозуміння – конфлікти, замість мира – війну. Поза увагою залишаються події, які можуть об'єднувати, формувати позитивні наголоси, розставляти мирні акценти. Небезпечні практики „виправдання усього війною” та „пошуку ворогів”, творення нових „ідолів” із виключним місцем у культурі, обмеження доступу до альтернативної інформації надзвичайно

дезорієнтують та підбурюють суспільну думку, формують негативний імідж влади, спричиняють до виправдання насильства, процвітання корупційних схем та бездіяльності, масового зубожіння населення. На жаль, доволі часто кидається в очі дивна й незрозуміла війна інтерпретацій, непотрібна й руйнівна боротьба з власним минулим.

У такій ситуації важливою площиною для відкритого діалогу залишається сфера культури. „Культури не воюють”, „культури не мають права та не повинні воювати” – ці слова повинні стати своєрідним гаслом нинішньої ситуації в країні, адже кожен народ та його культура є результатом дії складних та неоднозначних подій історії, синтезом досвіду поколінь та ієрархією надзвичайно різних цінностей.

Немає нічого дивного у тому, що люди по-різному оцінюють одні й ті самі історичні дати, мають неоднакові погляди на складні історичні події. Це свідомий вибір кожної людини, зумовлений її вихованням та ієрархією цінностей.

Змагання з приводу складних, трагічних моментів історії другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. завжди є невдячною справою, адже призводить до деструктивних наслідків. Звідси й різні концепції та підходи, контрверсійні оцінки та позиції, зумовлені множинним баченням історичних процесів.

Порушені проблеми були предметом поодиноких досліджень О. Беззубової, М. Гнедовського, А. Зенбінської-Вітек, Т. Кранца, Л. Крупник, Р. Маньковської, а, отже, потребують не лише узагальнення, а й дальшого системного вивчення. Мета нашої роботи – проаналізувати різні аспекти інтерпретації соціальних та культурних дискурсів у музейному просторі, акцентуючи увагу на мультиперспективність, багатоаспектність музейної експозиції та позитивні культурні практики.

У реаліях сьогодення культура усе більше перетворюється на вагомий елемент соціокультурного розвитку. Завдяки їй громадяни суспільства мають реалізувати свій творчий потенціал, долучаються до духовного багатства світової цивілізації, зберігають та збагачують свою історико-культурну спадщину.

У чому можна побачити роль культури як складової людського розвитку, у який спосіб можна забезпечити зростання її ролі? На думку дослідників, це:

- збереження культурно-історичної спадщини;
- забезпечення доступу до усієї культурної спадщини;
- розвиток творчого потенціалу суспільства;
- сприяння культурному різноманіттю сучасного суспільства¹.

¹ *Українська культура в європейському контексті: Книга для студентів і викладачів вищих навчальних закладів*, Ю.П. Богуцький, В.П. Андрущенко, Ж.О. Безвершук, Л.М. Новохатько, за ред. Ю.П. Богуцького, Київ 2007, с. 362–363.

Ми підтримуємо зазначені положення, адже переосмислення відносин між культурою та державою, політикою та особистим життям громадян має бути чітко визначене: сучасна держава повинна не просто гарантувати свободу творчості, не втручаючись у творчі процеси і не обмежувати свою підтримку тільки національною культурою у вузькому, культурно-етнічному розумінні, як передбачали традиційні підходи національної держави, а дбати про усе різноманіття творчих проявів в суспільстві, збереження і збагачення всього культурного, духовного потенціалу, широкий доступ до нього, особливо молодших поколінь. Водночас у нашу постіндустріальну, інформаційну епоху усе більшого значення починають набувати нові форми творчої діяльності, пов'язані з так званими креативними інтелектуальними індустріями (культурними практиками), які виходять на провідні місця в економічному та суспільному житті.

Звертаючись до поняття «*культурні практики*», можна відзначити, що вони спочатку виникали як специфічні форми комунікації, або, точніше, спільні види діяльності. Сучасні культурні практики – це прикладні дії, які музей робить для здійснення свого функціонування в суспільстві і для суспільства. У цьому сенсі музей повинен стати тим самим місцем, де можна знайти відповіді на актуальні питання сьогодення.

Музейна діяльність є частиною *сучасних культурних практик*, що являють собою важливу складову симбіозу творчих / креативних індустрій. «Творчі індустрії – це тип соціально-культурних практик, що інтегрує домінують в яких виступає творча, культурна компонента». Щодо музейного простору дане поняття зумовлене необхідністю творчого пошуку інноваційних видів діяльності музеїв, які сприяють перспективній динаміці розвитку².

Музей є структурою, у межах якої відбувається взаємопроникнення образів і розповідей, завдяки чому постають нові зв'язки та нові категорії у нашій свідомості.

Музей творить систему, яка об'єднує та збирає умовні знаки (символи) у вигляді образів, звуків, відтворених голосів, записів, текстів, запахів, вилучених зі своїх давніх контекстів, часто вирваних з окреслених часових меж. У такий спосіб постають також нові поняття, які «шукають» нові місця, нових сусідів, нових інтерпретацій та починають жити новим життям. Доволі швидко ці поняття набувають нових значень, а відтак, кожне нове покоління бачить відмінну картину цих значень, орієнтуючись на сформовану систему цінностей³.

² Е.В. Щербакова, *Современные культурные практики: образовательный и развивающий концепт музейного пространства*, „Педагогика и психология образования” 2014, № 3, с. 32.

³ *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, pod red. R. Kostro, K. Wóycickiego i M. Wysockiego, Warszawa 2014, s. 72–73.

Слід наголосити, що фактично уся музейна діяльність, комунікативна за своєю природою: від ідеї до втілення й безпосередньої комунікації з відвідувачем, – вирізняється послідовним формуванням особливого культурного дискурсу, відмінного від будь-яких інших культурних дискурсів документально-виразною природою.

Сучасний музей володіє особливим комунікаційним простором, який поєднує ознаки культурного та інформаційного простору. Останній включає внутрішній простір музейної комунікації, де на рівні осмислення, створення і демонстрації експозиції формуються *соціальний і культурний дискурси* та створюється модель культурної реальності, в якій музей виступає як учасник суспільних відносин.

Варіативність «музейної» мови дозволяє по-різному «піднести» один і той же дискурс, представлений музеєм. Різноманітність «музейної» мови у різних музеях сприяє більш успішній інтеграції його ресурсів в соціокультурне середовище, забезпечуючи багаторазовість його відвідування окремим індивідом або групами людей та й постійній участі у процесі музейної комунікації.

В умовах постмодерністської культурної парадигми музей потребує більшої символічності, варіативності і умовності для створення більшої кількості варіантів прочитання експозиції і для посилення враження, тому сьогодні у вітчизняних музеях як ніколи необхідна орієнтація на оновлення і варіативність «мовного» простору музейної експозиції. Варіативність «музейної» мови полягає у визначенні працівником експозиції «предметів», які стануть його елементами й братимуть участь в акті комунікації. Оновлення можна розглядати як включення в «мовний» простір музейної експозиції таких елементів, які традиційно не використовуються для творення мови музею.

До варіативності «музейної» мови можна віднести і мову віртуальних музеїв. Специфіка віртуального музею в аспекті комунікації полягає в тому, що він не просто є новим типом каналу для передачі музейної інформації, але створює нове музейний простір, яке в реальності може й не існувати.

Сьогодні, коли перехід до суспільства нового типу – постіндустріального суспільства – розглядається як незворотний процес, що наближається до свого завершення, більшість ідентичностей минулого виявляються не релевантними, і, одночасно, формуються нові стратегії самоідентифікації.

У тому, що раніше сприймалося як об'єктивна істина, сьогодні представники соціальних наук схильні виявляти приховані політичні передумови. Так, доволі часто складні моменти історії народів, здавалося б давно призабуті, стають потужною зброєю «брудних» політичних технологій, апелюючи до протиставлення, роздмухування конфліктів, розбрату, ненависті, взаємних звинувачень.

Це відбувається на фоні того, коли у сучасному світі не тільки змінюються уявлення про ідентичність, а й на зміну спільнотам минулого приходять нові соціальні утворення, а також з'являються нові, більш ефективні засоби репрезентації ідеології.

Якщо раніше сутність соціальних ритуалів, що репрезентувалися в музеї, зводилася до конструювання кордону між „своїм” і „чужим”, то зараз ми спостерігаємо більш ускладнені процеси, зумовлені різноманітними альтернативними інтерпретаціями.

Наприклад, звернемося до поняття «музейний предмет». У сучасному західному музеєзнавстві статус музейного предмета піддається більш радикального перегляду. Більшого значення, ніж наукова репрезентативність, набуває емоційна складова предмета, його здатність викликати переживання особливого роду. Тобто предмет розглядається не як носій однозначного сенсу, але як те, що дає можливість для множинних інтерпретацій. Сучасне осмислення музею апелює до того, що «музей не є місцем втілення, репрезентації історичного знання. Музей – це простір, в якому історія продукується. Тому простір музею набуває індивідуального та особистісного характеру, основою якого стає інтеріоризація реального культурного простору музею через емоційне сприйняття і інтелектуальне осягнення»⁴. У зазначеному контексті простір функціонує як досвід долучення й проникнення до культури.

Отже, музей перетворюється на своєрідний майданчик, де зустрічаються *офіційні версії історії* (histories), пропонувані увазі публіки за допомогою експозиції не без участі держави, і та *частина індивідуального або колективного досвіду*, яку можна було б позначити як *спогади* (memories)⁵. Можна погодитися з думкою Тоні Беннета, що історія музеїв – це історія громадянських реформ. Музеї є педагогічними інституціями, які мають на меті реформування нових суспільств та спільнот і перетворення їх у сучасні громадянські суспільства.

На думку дослідників (Ш. Енніс), музей може бути втіленням *трьох типів символічного простору*. По-перше, це *когнітивний простір*, тобто той матеріал, який пропонується для сприйняття та інтерпретації, власне, сама експозиція. Когнітивний простір є домінуючою і найбільш очевидною частиною «виробництва історії» в музеї.

Наступним видом простору є *соціальний простір*, до якого відвідувачі залучаються незалежно від характеру експозиції. Музей часто відвідують з друзями, родичами, дітьми, тобто він є місцем, де стає можливим обмін досвідом і спогадами. Доволі часто предметом обговорення може стати зовсім не експозиція, а будь-які проблеми повсякденного життя. І, нарешті,

⁴ О.В. Беззубова, *Современный музей как инстанция дискурса „национального”*, „Вопросы музеологии” 2011, № 2, с. 24.

⁵ Там же.

музей також може бути і „простором мрії”, що дозволяє йому функціонувати у якості „місця пам’яті”⁶.

Це відбувається у тому випадку, якщо відвідувач реагує на побачене особливим, усе ще досить рідкісним, глибоко особистісним чином. У ситуацією з національною ідентичністю, ці переживання можуть мати також й болісний і травматичний характер.

Отже, історія і пам’ять зустрічаються в музейних колекціях, у процесі досліджень та під часу візиту до музею. На думку А. Зенбінської-Вітек, те, що відбувається в музеях, є дуже далеким від задуму кураторів виставки. Музейна зустріч створює нові значення, новий контекст, коли ніхто не може залишатися нейтральним або відособленим. У результаті реалізується значний потенціал, що зумовлює можливість зустрічі, поєднання, спільного розуміння індивідуального досвіду⁷.

У контексті нашого викладу слід зазначити, що доволі часто музеї абсолютно не виражають того досвіду міжкультурної та міжнаціональної взаємодії, яка є повсякденною реальністю будь-якого великого населеного пункту. Будь-яка асиміляція культури, присутня в музеї, що виходить з традиційної моделі конструювання ідентичності, виглядає не лише неефективною в умовах сьогодення, а й безглуздою, оскільки відвідувачі можуть просто ігнорувати існування такого музею та експозиції.

Зазначені труднощі й неузгодженості насамперед виникають через те, що:

- домінують хибні уявлення про різні культури та етнічні групи;
- спрощено розуміється сутності самої культури та її відмінності від інших;
- продукуються хибні думки щодо однорідності культури етнічних меншин;
- домінують етноцентричні переконання про те, що культура більшості є кращою за інші і має бути взірцем для представників інших культур⁸.

На думку науковців, якщо у недалекому минулому такі ключові для національного дискурсу концепти, як раса, етнос, нація, держава розглядалися як об’єктивні феномени, що вивчаються відповідними науковими дисциплінами, то сьогодні їх усе частіше розглядають як результат ідеологічного конструювання. Водночас піддаються критичному перегляду уявлення про „об’єктивне” наукове бачення, еволюціонізм, статус історичного знання та інші способи легітимації дискурсу національного. У тому, що раніше сприймалося як об’єктивна істина, сьогодні представники соціальних наук дедалі більше схильні виявляти приховані політичні передумови⁹.

⁶ Цит. по: О. В. Беззубова, *Указ. соч.*, с. 25–26.

⁷ А. Ziębińska-Witek, *Historia w muzeach: Studium ekspozycji Holokaustu*, Lublin 2011, s. 155.

⁸ О.В. Караманов, *Ідея мультикультуралізму у процесі демократизації освіти в Україні*, [у:] *Американська філософія освіти очима українських дослідників: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 груд. 2005 р.*, Полтава 2005, с. 63–64.

⁹ О.В. Беззубова, *Указ. соч.*..., с. 20–21.

Як справедливо зазначав з цього приводу М. Гнедовський, вказуючи, що упродовж як мінімум двох століть в музеях формувалася специфічний наратив, головним завданням якого було цементування нації та історичне виправдовування національної держави. Тому спадщина завжди трактувалася як спільна, національна спадщина, що висловлювала спільні національні цінності, а «важкі» епізоди історії інтерпретувалися як героїчні звершення народу під мудрим керівництвом влади або героїв-визволителів та просвітителів. Негативний соціальний досвід розумівся як політика ворогів, а музейний наратив було сфокусовано на військових діях, що неминуче призводять до перемоги.

Лише наприкінці ХХ ст., – вказує дослідник, – в експозиціях музеїв починають з'являтися свідчення, що відображали реальні переживання простих людей, що потрапили у коловорот війни. Так почав формуватися цілком інакший, суб'єктивний, неофіційний наратив¹⁰.

Відтак, завдання нового музею полягає в артикуляції та репрезентації нової – мультикультурної і плюралістичної ідентичності, яка могла б висловлювати інтереси усіх груп населення і сприяти подоланню суперечностей між ними.

Таким чином, культурний простір музею може виступати як процес формування особистості, що передбачає саморозвиток індивіда у реальному музейному просторі з елементами педагогічного управління. Музейний працівник, музейний педагог допомагає саморозвитку особистості, конструюючи уявний культурний простір з урахуванням мотиваційних, ціннісних орієнтацій, цілей, інтересів і потреб музейної аудиторії.

Виходячи з цього, зустріч «особистості музею» і особистості людини можлива тільки при взаємному інтересі. Музейний простір може створити і створює ситуацію діалогу, в якому музей виступає як співрозмовник, відкритий для іншого. У такому контексті актуальним є розуміння культурного простору музею як простору зустрічі і діалогу. Об'єктивно сьогодні музей є простором самовизначення індивіда, середовищем формування його культурної ідентифікації. Єдиною, по-справжньому важливою умовою взаємодії, є відкритість думок іншого, толерантність мислення.

Соціальний інформаційний процес в музеї включає в себе такі важливі компоненти, як соціальні та особистісно-індивідуальні фільтри. Вони впливають на виникнення, проходження, прийняття інформації, тобто присутні на усіх рівнях музейної комунікації. Комунікація постає у вигляді багаторівневої діяльності музейного спілкування, що дозволяє розвинути

¹⁰ М. Гнедовский, *Страдание как экспонат или Музей строгого режима: как показывать в музеях «негативную историю»*, <http://urokiistorii.ru/node/2528> [Електронний ресурс].

та пояснити зв'язки: відвідувач – музейний предмет, відвідувач – творець експозиції.

У світлі запропонованого підходу відвідувач є не просто пасивним одержувачем інформації, але читачем, котрий активно створює свій спільний текст разом з автором. При цьому особистісні установки читача-користувача вкрай важливі, оскільки стають основою розуміння текстів інших суб'єктів взаємодії.

Отже, у сучасних умовах розвитку музеїв стає простором міжкультурної комунікації. В умовах глобалізації, у ситуації постійного вибору місця музею полягає у якісному забезпеченні міжкультурної взаємодії, інформаційного та ціннісного обміну між різними соціальними верствами і спільнотами, етносами, поколіннями, професійними, віковими, територіальними і іншими субкультурами. Подібне розуміння сенсу і призначення музею розширює коло учасників музейної комунікації, зацікавлених у використанні потенціалу культурної спадщини або його актуалізації. Це коло учасників може бути настільки ж широким, як і можливості міжкультурної комунікації.

Таким чином, застосування позитивних культурних практик у просторі музею та можливість творення множинних особистісних інтерпретацій різноманітних соціальних дискурсів створює умови для наближення музею до відвідувача, розширення його суспільної значущості та доступності для різних громадян суспільства, реалізації інноваційних програм і проєктів шляхом збільшення його освітньої функції у сучасному соціокультурному просторі.

Література

- Беззубова О.В., *Современный музей как инстанция дискурса “национального”*, „Вопросы музеологии” 2011, № 2.
- Гнедовский М., *Страдание как экспонат или Музей строгого режима: как показывать в музеях «негативную историю»*, <http://urokiistorii.ru/node/2528> [Електронний ресурс].
- Караманов О.В., *Ідея мультикультуралізму у процесі демократизації освіти в Україні, Американська філософія освіти очима українських дослідників: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 груд. 2005 р., Полтава 2005.*
- Українська культура в європейському контексті: Книга для студентів і викладачів вищих навчальних закладів*, Ю.П. Богуцький, В.П. Андрущенко, Ж.О. Безвершук, Л.М. Новохатько; За ред. Ю.П. Богуцького, Кієв 2007.

Щербакова Е.В., *Современные культурные практики: образовательный и развивающий концепт музейного пространства*, „Педагогика и психология образования” 2014, № 3.

Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości, pod red. R. Kostro, K. Wóycickiego i M. Wysockiego, Warszawa 2014.

Ziębińska-Witek A., *Historia w muzeach: Studium ekspozycji Holokaustu*, Lublin 2011.

Muzeum pod wpływem czasu i ideologii: możliwości interpretacyjne w dyskursie społecznym

Streszczenie

Autor artykułu analizuje osobliwości interpretowania różnych dyskursów społecznych i kulturowych w przestrzeni muzealnej. Podkreśla znaczenie refleksji nad związkiem między kulturą a państwem, między polityką a życiem osobistym obywateli. Szczególną uwagę poświęca się wielokulturowemu charakterowi współczesnej komunikacji muzealnej, orientacji na wielowymiarową interpretację przeszłości i na pozytywne doświadczenia kulturowe.

Słowa kluczowe: historia, muzeum, praktyki kulturowe, interpretacja, dyskurs społeczny, przestrzeń muzealna, komunikacja muzealna.

Museum in Space of the Time and Ideology: Possibilities of Multiple Interpretations of Social Discussions

The author analyzes the peculiarities of interpreting various social and cultural discourses in the museum's space. He emphasizes the importance of rethinking the relationship between culture and state, between politics and personal life of citizens. He pays special attention to the multicultural character of modern museum communication, the orientation towards a multidimensional interpretation of the past, study of positive cultural practices.

Keywords: history, museum, cultural practices, interpretation, social discourse, museum space, museum communication.